

Kuultavan kertomuksen rikastuminen oikeudessa

Tuomo Hietanen

Kirjallinen lopputyö

Oikeuspsykologian erikoistumiskoulutus 2021–2023

Sisällysluettelo

1. Johdanto	3
2. metodi.....	4
3. Miten kertomuksen rikastumista on käsitelty oikeuskäytännössä.....	5
4. Oikeuspsykologinen tutkimus kertomuksen rikastumisesta	10
4.1 Yleistä	10
4.2 Rikastuneen kertomuksen totuusarvosta	13
5. Yhteenveto oikeuskäytännöstä ja oikeuspsykologisesta tutkimuksesta.....	16
6. Lähteet	21

1. Johdanto

Suuri osa oikeudessa käsiteltävistä rikos- ja riita-asioista päättyy pääkäsittelyyn ja sen jälkeen annettavaan tuomioon. Tuomioistuinten ratkaisut erityisesti rikosasioissa perustuvat monesti henkilönäytön uskottavuuden arviointiin. Henkilönäytön uskottavuuden arvioinnissa otetaan usein huomioon asianosaisen tai todistajan kertomuksen muuttuminen oikeudessa esitutkinnassa annettuun kertomukseen nähden tai kertomuksen muuttuminen oikeusasteiden välillä.

Korkein oikeus onkin ennakkoratkaisussaan 2013:96 ottanut kantaa oikeudessa kuultavien kertomusten uskottavuuden arviointiin muun muassa todeten, että ”nykyisin vallitsevan oikeuspsykologisen käsityksen mukaan henkilötodistelun luotettavuutta ei voida juurikaan perustaa henkilön puhetavasta, ilmeistä ja eleistä taikka tunnereaktiosta oikeudenkäynnissä tehtävien havaintojen ja vaikutelmien varaan. Suurempi merkitys on kertomuksella itsessään, kuten sen keskeisen sisällön johdonmukaisuudella, realistisuudella ja muuttumattomuudella sekä yksityiskohtien runsaudella. Vaikka näytön riittävyttä arvioitaessa keskitytään rikoksen tunnusmerkistön täyttymisen kannalta merkityksellisiin seikkoihin, voidaan kuultavien uskottavuutta ja heidän kertomustensa luotettavuutta tarkasteltaessa pitää merkityksellisinä myös sellaisia kertomusten osia, jotka eivät liity välittömästi rikoksen tunnusmerkkeihin.”

Julkisuudessa on ollut viime aikoina keskustelua rikosasioiden oikeudenkäyntien pitkistä käsittelyajoista (<https://yle.fi/uutiset/3-12495507>). Monet rikosasiat saattavatkin olla useita vuosia vanhoja, kun asiassa järjestetään pääkäsittely käräjäoikeudessa ja siitä saattaa kestää yli vuosi ennen kuin asiaa käsitellään uudestaan hovioikeuden pääkäsittelyssä. Ihmisen muistin rajallisuus tulee helposti tällaisissa jutuissa vastaan. Ajan

kuluminen voi selittää sen, miksi asianosaisen tai todistajan kertomus muuttuu, eikä hän muista tapahtumia yhtä hyvin oikeuden istunnossa kuin poliisin kuulusteluissa vuosia aikaisemmin. Kuultavan kertomus voi muuttua ajan kuluessa myös rikastumalla.

Kertomuksen rikastuminen tarkoittaa, että kertomukseen on ajan kuluessa tullut lisää tai uusia yksityiskohtia. Tällaisessa tapauksessa oikeus joutuu kyseisen kuultavan kertomuksen uskottavuutta arvioidessaan pohtimaan, minkä vuoksi kertomuksen yksityiskohdat ovat lisääntyneet tai kuultava on kertonut uusia yksityiskohtia.

Tämän kirjoituksen tarkoituksena on pohtia, mikä vaikutus kertomuksen rikastumisella on sen uskottavuuden arviointiin ja mitä oikeuspsykologinen tutkimus kertomuksen rikastumisesta kertoo.

2. Metodi

Artikkelin lähteinä on käytetty korkeimman oikeuden ja Rovaniemen hovioikeuden oikeuskäytäntöä sekä oikeustieteellistä ja oikeuspsykologista kirjallisuutta ja artikkeleita. Oikeustieteellinen sekä oikeuspsykologinen kirjallisuus ja artikkelit käyvät ilmi tämän artikkelin lähteistä.

Artikkelia varten on haettu oikeuspsykologista kirjallisuutta ja artikkeleja Åbo Akademin Alma-tietokannan e-artikkeleista sekä Google Scholarista hakusanoilla *witness memory, witness memory time, delay witness memory, witness memory cues, reminscence, witness memory reminscence, hypermnesia ja witness memory hypermnesia*.

Oikeustapauksia on artikkelia varten haettu Edilexistä sekä Rovaniemen hovioikeuden tietokannasta hakusanalla ”rikastuminen” tai ”rikas*”. Edilexin kautta löytyi yksi Turun hovioikeuden tuomio ja yksi Korkeimman oikeuden tuomio. Lisäksi artikkelissa

käsitellään yhtä julkaisematonta Korkeimman oikeuden julkista tuomiota. Rovaniemen hovioikeuden tietokannan julkisista tuomioista löytyi yhteensä 27 tuomiota, joissa hovioikeus oli ottanut jollakin tasolla kantaa kertomuksen rikastumiseen. Vanhin niistä oli vuodelta 2013 ja tuoreimmat vuodelta 2023. Lähes kaikki tuomiot olivat kuitenkin annettu vuosien 2018–2023 välillä. Kertomuksen rikastuminen oli heikentänyt kuultavan kertomuksen luotettavuutta 17 tuomiossa ja 10 tuomiossa kertomuksen rikastuminen ei ollut vaikuttanut kuultavan kertomuksen luotettavuuteen ainakaan merkittävästi. Monesti kuultavan kertomus oli myös muuttunut olennaisilta osiltaan niissä tuomioissa, kun kertomuksen rikastuminen oli vaikuttanut heikentävästi asianosaisen kertomuksen luotettavuuteen.

3. Miten kertomuksen rikastumista on käsitelty oikeuskäytännössä

Rovaniemen hovioikeuden tuomiossa 24.9.2020 nro 134669 oli kyse asiasta, jossa kärjäoikeus oli muun muassa asianomistajan kertomuksen rikastumisen vuoksi hylännyt syytteen raiskauksesta. Kyseisessä tapauksessa asianomistaja ei esitutkinnassa ollut kertonut vastaavalla tavalla kuin kärjäoikeudessa siitä oliko hänen housujensa nappi ollut auki tai minne kaikkialle vastaajan sormet olivat häntä koskettaneet. Asianomistaja oli kertomuksen rikastumisen syyksi kertonut, että häneltä ei ollut esitutkinnassa kysytty tapahtumista yhtä tarkasti kuin oikeudessa. Kärjäoikeus oli todennut hylkäävässä tuomiossaan, että asianomistajan kertomukseen liittyi edellä selostettuja sen uskottavuutta ja näyttöarvoa heikentäviä seikkoja, jotka yhdistettynä ilmoitusviiveeseen vähensivät asianomistajan kertomuksen uskottavuutta. Hovioikeus puolestaan katsoi tuomiossaan kyseiset asianomistajan kertomuksen muutokset vähäisiksi ja, ettei tämänkaltainen

kertomuksen muuttuminen pääsääntöisesti estä kertomuksen katsomista luotettavaksi ja ettei kertomuksen täydentyminen yhdessä kohdin tee kertomuksesta kokonaisuudessaan epäluotettavaa. Kertomuksen erot voivat selittyä asianomistajan mainitsemasta syystä. Muilta osin asianomistajan kertomuksen yksityiskohtien muuttuminen kellon aikojen osalta voi johtua myös tavanomaisesta ajan kulumisen aiheuttamasta muistikuvien hämärtymisestä ja tästä johtuvista tahattomista erehdyksistä. Mainituista syistä johtuen hovioikeus katsoo, ettei asianomistajan tässä selostettu kertomuksen muuttuminen vähennä sen luotettavuutta. Hovioikeus tuomitsi vastaajan raiskauksesta asianomistajan uskottavan kertomuksen ja sitä tukevan näytön perusteella.

Rovaniemen hovioikeuden tuomiossa 23.2.2023 nro 107686 oli kyse puukolla tehdystä tapon yrityksestä. Riitaista asiassa oli muun muassa se, oliko kyse hätävarjelutilanteesta.

Vastaaja oli hovioikeuden tuomion mukaan sekä käräjäoikeudessa että hovioikeudessa johdonmukaisesti kertonut, että hän oli tilanteessa nähnyt asianomistajan lähestyvän häntä talon nurkalta käsissään lyöntiasentoon kohotettu pesäpallomaila.

Vastaajan kertomuksen kanssa yhdenmukaisesti asianomistajan hyökkäyksestä ovat hovioikeudessa kertoneet todistaja S ja uutena todistajana kuultu K. S on hovioikeudessa kertonut, että he olivat K:n kanssa olleet kaupan lastauslaiturin kohdalla pysäköidyssä autossa odottamassa vastaajaa. Kuten käräjäoikeudessa, S on hovioikeudessa kertonut, että hän oli nähnyt, että asianomistaja oli tullut vastaajaa kohti olallaan musta pesäpallomaila. Käräjäoikeudessa kertomansa lisäksi S on hovioikeudessa kertonut, että vastaaja oli ensin ottanut kädet ylhäällä takapakkia ja oli sitten ilmeisesti ottanut autosta puukon.

K on hovioikeudessa kertonut, että he olivat S:n kanssa jääneet odottamaan autoon kaupan pihaan noin 25 metrin etäisyydelle tapahtumapaikasta. Vastaajan kimppuun oli hyökännyt melkein heti kovalla vauhdilla henkilö jokin maila tai vastaava pitkä esine kädessään, ja tämän perässä oli tullut toinen henkilö. K:sta oli vaikuttanut siltä, että henkilöt olisivat odottaneet vastaajaa ja vastaajan oli ollut pakko puolustautua.

K:a on kuultu esitutkinnassa kaksi kertaa, ensimmäisen kerran rikoksesta epäillyn asemassa ja myöhemmin toisen kerran hänen omasta pyynnöstään. K on häntä ensimmäisen kerran esitutkinnassa kuultaessa kertonut, että hän oli nähnyt vastaajan menevän auton luokse. Lisäksi hän oli nähnyt pihalla joitakin muita henkilöitä. Hän oli kuullut huutoa ja sitten vastaaja oli juossut autolle. K:n hovioikeudessa antama kertomus on siten poikennut merkittävästi hänen ensimmäisessä esitutkintakuulustelussa antamastaan kertomuksesta.

Hovioikeus totesi todistaja S:n ja K:n kertomuksen luotettavuudesta, että edellä todetuin tavoin sekä S:n että K:n kertomukset ovat hovioikeudessa rikastuneet aiemmasta ja ne ovat huomattavassa määrin mukailleet vastaajan kertomusta. S:n kertomusta rasittaa lisäksi se seikka, että hän on tapahtumien jälkeen riidattomasti pyrkinyt vastaajan pyynnöstä aiheuttamaan vastaajalle mustelmia käsivarteen lyömällä tätä harjanvarrella, jotta näyttäisi siltä, että asianomistaja olisi lyönyt vastaajaa mailalla. Edelleen hovioikeus arvioi, ottaen huomioon S:n ja K:n etäisyys tapahtumapaikalta sekä heidän ja tapahtumapaikan välissä näkemäesteenä ollut kasvillisuus ja ajoneuvot, että heidän ei ole ollut mahdollista tehdä niin tarkkoja havaintoja, kuin he ovat hovioikeudessa kertoneet tehneensä. Edellä mainittu huomioon ottaen S:n ja K:n havaintoja tältä osin ei voida pitää kovin luotettavina eikä näin ollen heidän kertomuksiaan asianomistajan hyökkäyksestä pesäpallomailan kanssa

kovinkaan uskottavina. S:n ja K:n kertomusten ei siten voida katsoa tukevan vastaajan kertomusta tältä osin.

Vastaajan kertomuksen luotettavuudesta hovioikeus totesi, että asiassa on esitetty sekä vastaajan kertomuksen puolesta että sitä vastaan puhuvaa todistelua. Vastaajan omaa kertomusta rasittaa erityisesti se seikka, että hän on pyrkinyt teon jälkeen lavastamaan itselleen vammoja, jotta näyttäisi siltä, että asianomistaja olisi lyönyt häntä pesäpallomailalla. Samoin vastaajan hätäkeskukseen soittaman puhelun tallenteelta on pääteltävissä, että puhelun soittamisen ensisijaisena tarkoituksena on ollut todistusaineiston hankkiminen asiaa varten. Edelleen vastaajan kertomus on hovioikeudessa rikastunut hänen kärjäoikeudessa kertomastaan siten, että hänen tarkoituksenaan voidaan katsoa olleen hänen kertomuksensa puolesta puhuvan näytön vahvistaminen. Hovioikeus katsoo, että edellä mainitut seikat huomioon ottaen vastaajan kertomusta tapahtuman etenemisestä hänen väittämällään tavalla ei ole pidettävä luotettavana. Näin ollen hovioikeus katsoo vastaajan hätävarjeluväitteen puolesta puhuvan näytön vähäisyys, ja erityisesti väitettä vastaan puhuva todistaja SA:n kertomus huomioon ottaen, että hätävarjelutilanteen käsillä olo voidaan sulkea pois riittävällä varmuudella.

Korkein oikeus ennakkoratkaisussa 2019:54 oli kyse tapauksesta, jossa asianomistaja oli 16-vuotiaana hakeutunut psykiatriseen hoitoon ja alkanut muistaa hyväksikäyttötapahtumia, jotka ajoittuivat hänen 5–11 ikävuosilleen. Korkeimman oikeuden perustelujen mukaan asianomistajan muistikuvat seksuaaliteoista ovat syntyneet vähitellen tai olennaisesti rikastuneet yksityiskohdissaan terapian ja muiden kanssa käytyjen keskustelujen edetessä. Toisaalta asianomistaja on kertonut koko ajan muistaneensa mutta torjuneensa tekoihin liittyvät traumamuistot. Korkein oikeus toteaa perusteluissaan, että

asiassa ei ole syytä epäillä, etteikö asianomistaja ole kertonut muistiinsa tulleista hyväksikäyttöteoista siten kuin ne ovat hänen mieleensä muodostuneet. Arvioitaessa asianomistajan muistikuvien ja niiden muodostaman kokonaisuuden näyttöarvoa rikosasiassa on kuitenkin tarkasteltava myös niitä mahdollisia epävarmuustekijöitä, joita kertomuksen syntytapaan liittyy. Päätelmät siitä, että asianomistajan kertomus vaikuttaa itsekoetulta tai itse-eletyiltä ja siten todenmukaiselta, ovat nykyisen oikeuspsykologisen tutkimustiedon perusteella usein virheellisiä.

Asianomistajan kertomus seksuaaliteoista, joita hän on kuvaillut tapahtuneen hänelle 5–10 -vuotiaana, on pysynyt olennaisilta osiltaan muuttumattomana tuomioistuinkäsittelyn aikana. Asianomistaja on kuitenkin vasta käräjäoikeuden pääkäsittelyssä vuonna 2016 nimenomaisesti kertonut viimeisimmästä seksuaaliteosta. Asianomistajan muistikuvat seksuaaliteoista ovat muutoinkin paikoin olleet sangen hataria ja ne ovat vaikuttaneet muistelemisen myötä osittain lisääntyneen ja myös osin muuttuneen luonteeltaan vakavammiksi. Myös nämä seikat ovat omiaan vähentämään asianomistajan kertomuksen luotettavuutta.

Korkein oikeus katsoi, ettei asiassa ole esitetty siinä määrin luotettavaa ja vahvaa näyttöä vastaajan syyllisyydestä, että syytteenalainen menettely voitaisiin sen perusteella lukea vastaajan syyksi.

Korkeimman oikeuden tuomiossa 9.5.2022 nro 0843 oli kyse raiskauksesta.

Käräjäoikeus ja hovioikeus olivat lukeneet raiskauksen vastaajalle syyksi katsoen muun muassa, että asianomistaja oli ollut tapahtuma-aikaan humalatilasta johtuvan avuttoman tilan vuoksi puolustuskyvytön. Käräjäoikeus ja hovioikeus olivat tapauksessa katsoneet vastaajan kertomuksen uskottavuutta horjuttavaksi seikaksi sen, että vastaaja oli kertonut

esitutkinnassa jossain määrin eri tavalla asianomistajan suihkussa käymisestä, yhdyntäsennoista, yökerhoon palaamisen syistä sekä asianomistajan asunnolla viettämästään ajasta. Uskottavuutta vähentävänä on myös pidetty sitä, että vastaajan kertomus asianomistajan asunnolla käynnin yksityiskohdista oli poikennut eräälle todistajalle kertomastaan. Korkein oikeus totesi, että vastaajan kertomuksen erot olivat koskeneet tunnusmerkistön kannalta epäolennaisia seikkoja tai yksityiskohtia, joiden muuttumiselle ei voida antaa merkittävää painoarvoa, eikä kertomuksen luotettavuuden arviointia tule perustaa tämänkaltaisten eroavaisuuksien varaan. Korkein oikeus katsoi, ettei tiettyjen yksityiskohtien muuttuminen horjuttanut vastaajan kertomusta ja sitä oli pidettävä myös uskottavana eikä siitä ollut tehtävissä syytettä tukevia johtopäätöksiä. Asianomistajan kertomuksen osalta korkein oikeus totesi, että asianomistajan sinänsä uskottavan kertomuksen tapahtumien kulusta hänen asunnollaan on puolustuskyvyttömyydeltä koskevin osin tarkentuneen merkittävästi korkeimmassa oikeudessa korostaen asianomistajan fyysistä toimintakyvyttömyyttä. Korkein oikeus katsoi, että tämä kertomuksen rikastuminen vähensi sen merkitystä syytettä tukevana näyttönä. Lopputuloksena korkein oikeus katsoi, ettei asiassa ollut esitetty asianomistajan kertomuksen lisäksi riittävää näyttöä syyksi lukevaan tuomioon ja hylkäsi syytteen.

4. Oikeuspsykologinen tutkimus kertomuksen rikastumisesta

4.1 Yleistä

Tyypillisesti muistikuvien tiedetään heikkenevän ajan kulumisen myötä. Tutkimusten mukaan tämä heikkeneminen ei ole lineaarista, vaan voimakkaampaa lähempänä

tapahtumahetkeä kuin myöhemmin tapahtuman jälkeen (Stanikić, 2015, s. 108). Monet tutkimukset osoittavatkin Ebbinghausin kuuluisaa unohtamiskäyrää seuraten, että ajan kuluessa muistikuvien määrä ja laatu heikkenevät vähitellen. Ebbinghausin unohtamiskäyrään pohjautuvan teorian mukaan ajan kuluessa tapahtuva muistin heikkeneminen liittyy muistijälkien itsessään tapahtuvaan heikkenemiseen. Tämän teorian mukaan muistijälkiä pystyy vahvistamaan käytön eli muistelemisen avulla, mutta suurin osa muistijäljistä katoavat itsekseen, jos niitä ei käytetä. Toisen osittain edellistä teoriaa täydentävän näkemyksen mukaan itsessään ajan kulumisen ei heikentänyt muistikuvia vaan sen aiheutti uusien mieleen painettavien asioiden vanhoille muistikuvilla aikaansaamat häiriöt. Eräissä tutkimuksissa todettiin, että esineitä, joita ei pystytty muistamaan tiettyinä hetkenä, pystyttiin muistamaan seuraavissa muistikokeissa (engl. *remiscence*). Tästä eteenpäin käytän termin '*remiscence*' sijasta suomennettua termiä '*muistiin palautuminen*'). Muistikuvat eivät olleet siis kokonaan kadonneet vaan niitä ei vain pystytty muistamaan kaikilla kerroilla (Pansky, Koriat ja Goldsmith, 2005, s. 104). Voidaan siis todeta, että merkittävä osa muistikuvista unohtuu nopeasti, eikä niitä voida palauttaa muistiin. Se mikä jää pitkäaikaismuistiin, ei ole aktiivisesti mielessä koko ajan vaan ne voivat palautua tietoisuuteen tiettyjen ärsykkeiden kuten muistivihjeiden avulla.

Ilmiönä muistiin palautuminen on tunnettu Yhdysvalloissa jo kauan. Ballard loi ensimmäisenä tämän termin vuonna 1913. Ballard kehitti termin sen jälkeen, kun monet hänen oppilaistaan muistivat asioita paremmin toistetuissa testissä käyttämällä testien välissä virkistysmateriaalina runoja ilman uudelleen opiskelua. Myöhemmin 1920-luvulla Brown osoitti, että toistetuissa muistikokeissa tutkittavat muistivat lähes 20 prosenttia enemmän esineitä, joita tutkittava ei ollut muistanut ensimmäisessä muistikokeessa, ilman että tutkittava olisi nähnyt muisteltavat esineet uudestaan. Nicolai puolestaan osoitti 1920-

luvulla, että jo kertaalleen unohdettu seikka voitiin myöhemmässä tilanteessa muistaa uudelleen pitemmänkin ajan jälkeen. Tutkijat eivät kuitenkaan pystyneet toistamaan 1930–1940-luvuilla aikaisempien tutkijoiden tuloksia muistiin palautumisesta ja muistiin palautuminen käsitteenä unohdettiin, mutta sitä alettiin tutkia uudelleen 1970-luvulla, kun muistiin palautumisesta erotettiin termi 'hypermnnesia'. Kun muistiin palautuminen ei enää tarkoittanut muistikuvan kokonaismäärän lisääntymistä ajan kuluessa (hypermnnesia), on lähes jokainen empiirinen tutkimus löytänyt merkkejä jo kertaalleen unohdetun seikan uudelleen muistamisesta eli muistiin palautumisesta (Gilbert, 2004, s. 5–6).

Nämä kaksi amerikkalaisessa oikeuspsykologisessa tutkimuksessa havaittua ilmiötä, muistiin palautuminen ja hypermnnesia, liittyvät siten läheisesti kuultavan kertomuksen rikastumiseen ja sen luotettavuuden arviointiin. Terminä muistiin palautumisella tarkoitetaan "unohdetun seikan muistamista uudelleen ilman uudelleen oppimista" (Gilbert, 2004, s. 5–6) ja puolestaan hypermnesialla tarkoitetaan "ajan kulumisen myötä tapahtuvaa muistikuvien määrän lisääntymistä, joka voidaan todeta toistetuissa testeissä tai muisteluyrityksissä". (Bornstein, Liebel ja Scarberry, 1998, s. 121). Hypermnesiassa tapahtuu siis uusien aikaisemmin unohdettujen muistikuvien muodostumista (muistiin palautuminen) siten, että ajan kuluessa tapahtuman muistikuvien kokonaismäärä lisääntyy, kun taas muistiin palautuminen ei ole sidottu tapahtuman muistikuvien kokonaismäärän lisääntymiseen vaan uusien aikaisemmin unohdettujen muistikuvien mieleen palautumiseen.

4.2 Rikastuneen kertomuksen totuusarvosta

Oikeuspsykologisen tutkimuksen mukaan todistaja voi hyvinkin muistaa tietyn osan tapahtuneesta rikoksesta hyvin ja totuudenmukaisesti, vaikka joku osa tapahtumista muistetaan väärin. Lisäksi on tavallista, että todistaja muistellessaan tapahtumia oikeudessa kertoo uusista muistikuvista mistä hän ei ole aikaisemmin kertonut. Nämä muistikuvat saattavat olla tosia tai epätosia. Epätodet muistikuvat eivät välttämättä tee koko todistajankertomuksesta epäluotettavaa. Tämä johtuu oikeuspsykologisen tutkimuksen mukaan siitä, että monitahoiset tapahtumat muodostuvat useista eri osista, joista jokainen osa haetaan muistista erikseen (Fisher, Brewer ja Mitchell, 2009, s. 127–128).

Tulvingin ja Watkinsin mukaan muistelemisen prosessissa on mukana kolme eri vaihetta: asian syöttäminen muistijärjestelmään, hakuprosessin taustalla olevat muistivihjeet sekä tämän järjestelmän tuotos eli muistikuva, joka palautetaan. Muistaminen on siis muistiin tallennetun seikan sekä käytettyjen muistivihjeiden tuotos. Muistivihjeen muuttuminen muuttaa hakuprosessia sekä siten myös muistisisältöä (Tulving ja Watkins, 1975, s. 262–263). Tulvingin (1983) määritelmän mukaan muistivihjeet ovat niitä seikkoja muistelijan fyysisessä ja kognitiivisessa ympäristössä, jotka edesauttavat muistihakuprosessia – olivatpa ne nimenomaan osa muistikyselyä, itsekehitettyjä muistivihjeitä tai yksinkertaisesti osa yleistä muistelemiskontekstia. Paljon muistivihjeitä sisältävät muistitestit tuottavat enemmän ja parempilaatuisia muistikuvia kuin muistitestit, joissa on vähän muistivihjeitä (Pansky, Koriat ja Goldsmith, 2005, s. 113). Muistivihjeet voivat olla spesifejä kysymyksiä, mielikuvia tai myös normaaleita arkipäiväisiä asioita kuten tietty tuoksu, kirjan otsikko tai musiikkikappale (Cohen, 2002, s. 13). Unohtaminen voidaan Tulvingin mukaan nähdä muistivihjeestä riippuvaisena ilmiönä, eli haku muistista

epäonnistuu asiaan liittyvien muistivihjeiden puuttumisen vuoksi. Tästä loogisesti seuraa, että kun myöhemmissä yrityksissä muistivihjeitä vaihdellaan, aikaisemmin unohdettu seikka saatetaan muistaa muistivihjeen ollessa oikea muistamisen hakuprosessille (Gilbert, 2004, s. 8). Erdelyin (1996) ja Brainerdin, Reynan, Howen ja Kingmanin (1990) mukaan uudet muistetut yksityiskohdat toimivat samalla uusina muistivihjeinä uusien yksityiskohtien muistamiselle ja tämä saattaa selittää sitä, miksi toistuvissa uusissa muistitesteissä muistetaan joka kerta uusia jo kertaalleen unohdettuja muistikuvia (Orbach, La Rooy, Lamb ja Pipe, 2012, s. 118–119).

Todistajapsykologisten tutkimusten mukaan myöhemmin esiin tulevat uudet muistikuvat voivat olla hyvin totuudenmukaisia, vaikka oikeudessa kuultavan kertomuksen rikastumista pidetään erittäin haitallisena seikkana kertomuksen luotettavuutta arvioitaessa (Oeberst, 2011, s. 11). Fisherin, Brewerin ja Mitchellin artikkelissa tutkittiin 19 muistiin palautumista käsittelevää tutkimusta (s. 128). Näissä tutkimuksissa muistiin palautuneen eli uuden muistikuvan totuusarvo vaihteli matalasta korkeaan. Uuden muistikuvan totuusarvo oli selvästi suurempi kuin ristiriitaisen muistikuvan. Kuitenkin johdonmukaisten muistikuvien ja aikaisemmin kerrottujen, mutta unohdettujen muistikuvien totuusarvo oli korkeampi kuin uuden muistikuvan. (Fisher, Brewer ja Mitchell, 2009, s. 130).

Monissa muistiin palautumisesta tehdyissä tutkimuksissa on havaintojeni mukaan se heikkous, että ensimmäisen haastattelun ja uusien haastattelujen välillä ei ole ollut kovin pitkä aikaväliä. Tämä tarkoittaa sitä, että muistiin palautumisen totuusarvoa on harvoin tutkittu silloin, kun uusia muistikuvia on ilmaantunut esimerkiksi monen vuoden päästä tapahtumasta. Oikeuspsykologisten tutkimusten mukaan ajan kulumisen vaikuttaa heikentävästi muistiin palautumiseen eli aikaisemmin unohdettujen muistikuvien muistamiseen. Esimerkiksi La Rooy, Popen ja Murrayn tutkimuksessa lapsille tehtiin kolme

koetta, joissa tutkittiin lasten muistiin palautumista sekä hypermnesiaa. Uusintahaastattelu tehtiin joko heti ensimmäisen haastattelun jälkeen tai vasta puolen vuoden päästä.

Jokaisessa testissä lapset kertoivat luotettavia uusia muistikuvia, joita he eivät olleet kertoneet ensimmäisessä haastattelussa, vaikka puolen vuoden päästä tehdyssä haastatteluissa uusia muistikuvia oli vähemmän kuin heti perään tehdyssä haastattelussa. Hypermnesiaa eli kerrottujen muistikuvien kokonaismäärän lisääntymistä tavattiin ainoastaan, kun uusintahaastattelut tehtiin heti tai 24 tunnin päästä tapahtumasta (La Rooy, Pipe ja Murray, 2004, s. 2).

Oikeuspsykologisen tutkimuksen mukaan muistiin palautuminen on aito ilmiö ja joidenkin tutkijoiden mukaan yhtä tavallista kuin asioiden unohtaminen (Gilbert, 2004, s. 5). Se on myös auttanut ratkaisemaan oikeassa elämässä tapahtuneita rikoksia. Orbach, La Rooy, Lamb ja Pipe tekivät tapaustutkimuksen eräästä oikeasta tapauksesta, jossa todistajan uudet muistikuvat auttoivat osaltaan ratkaisemaan rikoksen. Kyseisessä tapaustutkimuksessa todistajana oli 9-vuotias lapsi, jonka sisko oli kaapattu. Hän oli nähnyt kaappauksen hämärästi. Poliisi haastatteli lapsen kuusi kertaa tapauksen tutkinnan aikana. Ensimmäiset kaksi haastattelua tehtiin heti tekopäivänä 5 ja 10 tuntia kaappauksen jälkeen. Kolmas haastattelu tehtiin 5 päivää myöhemmin ja neljäs sekä viides haastattelu tehtiin 10 päivää kaappauksen jälkeen. Viimeinen, kuudes haastattelu, tehtiin 4 kuukautta myöhemmin. Kolme ensimmäistä haastattelua tuottivat noin 85 prosenttia kaikista uusista yksityiskohtista ja viimeiset kolme tuottivat 15 prosenttia. Viidennessä (hypnoosi) ja kuudennessa haastatteluissa muistettuja uusia keskeisiä yksityiskohtia oli vähän, mutta ne olivat osaltaan ratkaisevia. Kolmannessa haastattelussa lapsi oli muistanut, että kaappaajan ääni oli tuttu. Viidennessä hypnoosin alla tehdyssä haastattelussa lapsi muisti, että hän oli kuullut kaappaajan äänen yhden kerran aikaisemmin. Kuudes haastattelu tehtiin neljä

kuukautta kaappauksen jälkeen, kun lapsi oli yhtäkkiä muistanut, kenen äänen oli kuullut ja kertoi tästä vanhemmilleen. Tämä osaltaan johti myöhemmin tapahtuneeseen kaappaajan kiinniottamiseen. Kun todistajan kertomusta verrattiin myöhemmin asianomistajan kertomukseen tapahtumista, voitiin todeta, että hänen muistikuvansa olivat suurelta osaltaan olleet tosia, muun muassa se, kenen äänen hän oli kaappaajan äänen muistanut olevan (Orbach, La Rooy, Lamb ja Pipe, 2012, s. 120–126).

5. Yhteenveto oikeuskäytännöstä ja oikeuspsykologisesta tutkimuksesta

Kertomuksen muuttumattomuus on yksi keskeinen seikka mikä otetaan huomioon, kun arvioidaan kuultavan uskottavuutta. Tämä ilmenee myös korkeimman oikeuden ennakkoratkaisusta 2013:96. On siten ilmeistä, että myös kertomuksen rikastumisen on ajateltu yleisesti heikentävän kuultavan kertomuksen uskottavuutta. Onkin hyvin tyypillistä, että syyttäjät ja asianosaisten asiamiehet ottavat oikeudessa esille, jos asianosaisten tai todistajan kertomus on oikeudessa rikastunut. Oikeuspsykologisen tutkimuksen mukaan jo kertaalleen unohdettujen asioiden uudelleen muistaminen on kuitenkin tavanomaista. Oikeuspsykologisen tutkimuksen mukaan rikastuneen kertomuksen totuusarvo uusien muistikuvien osalta on heikompi kuin muuttumattoman kertomuksen, mutta kuitenkin niin suuri, että uusia muistikuvia ei voida suoralta kädeltä ohittaa tai verrata sisällöltään ristiriitaisen kertomuksen heikohkoon totuusarvoon. Asiaa arvioitaessa tulee myös ottaa huomioon, että oikeudessa käsiteltävä teko on usein saattanut tapahtua jo vuosia ennen kuin sitä käsitellään oikeuden istunnossa. Oikeuspsykologisen tutkimuksen mukaan ajan kuluminen vaikuttaa muistiin palautumisen avulla muistettujen uusien seikkojen totuusarvoon heikentävästi. Lisäksi hypermnesiaa ei oikeastaan esiinny, jos tapahtumasta

oli kulunut jo kuukausia. Oikeuspsykologisen tutkimuksen perusteella ei siten liene tavanomaista, että kuultava muistaa käsiteltävän tapahtuman oikeudessa kokonaisuudessaan paremmin kuin esitutkinnassa, jolloin tapahtumasta on kulunut yleensä reilusti vähemmän aikaa. Nämä seikat tulee ottaa huomioon, kun kuultavan kertomus rikastuu oikeudessa.

Vaikka oikeuspsykologisen tutkimuksen mukaan uusien muistikuvien mieleen palautuminen on tavanomaista, asiassa on otettava huomioon myös muut asiaan ja muistiin vaikuttavat virhelähteet. Oikeuspsykologisissa tutkimuksissa on muun muassa huomattu, että todistajan muistiin voivat vaikuttaa vääristävästi esimerkiksi keskustelut toisten todistajien ja asianosaisten kanssa tai median uutisointi tapauksesta. Harhaanjohtavat tiedot heikentävät siten oikeiden muistikuvien muodostamista (Pansky, Koriat ja Goldsmith, 2005, s. 109–110). Lisäksi on otettava huomioon, että asiassa voi tapahtua tietoista valehtelua tai tapahtumien liioittelua etenkin asianosaisilla.

Olen Rovaniemen hovioikeudessa työskennellessäni huomannut, että erityisesti rikosasioissa vastaaja monesti sanoo muistavansa käsiteltävän asian tapahtumat hovioikeudessa paremmin kuin esitutkinnassa tai kärjäoikeudessa, koska kyseisellä henkilöllä on ollut ajan kuluessa enemmän aikaa muistella mitä on oikeasti tapahtunut. On totta, että oikeuspsykologisen tutkimuksen mukaan asian muisteleminen parantaa jo kertaalleen muistettujen asioiden muistamista tulevaisuudessa eli asioita ei unohdeta niin helposti. Panskyn, Koriatin ja Goldsmithin mukaan tämä seikka kuitenkin vähensi muistiin palautumista eli jo kertaalleen unohdettujen seikkojen uudelleen muistamisen määrää (Pansky, Koriat ja Goldsmith, 2005, s. 109–110). Tällaisessa tapauksessa voidaan miettiä, mikä on syy oikeudessa tapahtuneeseen muistin parantumiseen eli hypermnesiaan. Onko mahdollista, että asianosainen muistaa paremmin, koska on miettinyt asiaa enemmän, vai

onko syynä se, että hän tietoisesti muuttaa kertomustaan yrittäessään saada oman kertomuksensa uskottavammaksi huomattuaan häntä vastaan esitetyn näytön.

Jälkimmäisessä tapauksessa kertomus monesti muuttuu oikeudessa myös olennaisilta osiltaan. Tietysti on mahdollista, että kyse on muistiaukosta, jonka kohdalle on päätelty jokin seikka tapahtuneeksi eli muistettu uusi asia onkin päättelyvirhe. Loppujen lopuksi asianosaisen kertomusta ja sen uskottavuutta on peilattava muuhun asiassa esitettyyn näyttöön.

Oikeuspsykologisessa tutkimuksessa on myös huomattu, että johdattelun seurauksena ihmiselle saattaa aiheutua täysin aidon tuntuisia valemustoja tapahtumista, joita ei ole koskaan tapahtunut. Jos muistojen aitoudesta ei ole varmoja todisteita, syyttömätkin henkilöt voivat joutua epäilyiksi vakavistakin rikoksista pelkän asianomistajan tai todistajan kertomuksen perusteella (Haapasalo, 2008, s. 270–271).

Kertomuksen rikastumiseen saattaa vaikuttaa myös se, miten yksityiskohtaisesti kuultavan kertomus on rikosasiassa kirjattu esitutkintapöytäkirjaan sekä kuinka yksityiskohtaisesti poliisi on häntä esitutkinnassa kuullut. Eri poliisit saattavat myös kirjata kuultavan kertomuksen eri tavoin esitutkintapöytäkirjaan, joka voi johtaa erilaisiin johtopäätöksiin kuultavan kertomuksista (De Keijser, Malsch, Kranendonk ja de Gruitjer, 2012). Tämän vuoksi olisi hyvä, mikäli esitutkintakertomukset videoitaisiin.

Rovaniemen hovioikeuden oikeuskäytännössä ja korkeimman oikeuden ratkaisussa 9.5.2022 nro 0843 on painotettu kertomuksen muuttumattomuutta asian keskeisten seikkojen osalta. Kertomuksen epäolennaisten seikkojen ja yksityiskohtien muuttumiselle tai rikastumiselle ei oikeuskäytännössä ole annettu niin suurta painoarvoa. Tämä päätelmä saa myös tukea oikeuspsykologisesta tutkimuksesta: Stressaavassa tilanteessa itse tapahtuma muistetaan yleensä paremmin kuin stressittömässä tilanteessa, mutta tapahtumaa

edeltävät ja sen jälkeen tapahtuneet seikat puolestaan muistetaan heikommin stressaavassa tilanteessa kuin stressittömässä tilanteessa. (Bornstein, Liebel ja Scarberry, 1998, s. 120).

Lisäksi oikeuspsykologisten tutkimusten mukaan ihmiset yleensä pystyvät kertomaan tietyn tapahtuman keskeiset seikat johdonmukaisesti, vaikka tapahtumasta olisikin kulunut jo aikaa. Kertomuksissa esiintyi kuitenkin ajan kulumisen vaikutuksesta epäjohdonmukaisuuksia tapahtuman epäolennaisissa yksityiskohdissa, kuten aikamääreissä tai minkälainen tapahtumapaikka oli ja mitä esineitä siellä oli. (Fisher, Leins, Vrij, 2014, s. 175).

Kertomuksen rikastuminen rikoksen tunnusmerkistön tai riita-asian keskeisten seikkojen osalta tulee ottaa huomioon kertomuksen uskottavuutta arvioitaessa. Yleensä tällaisissa tapauksissa kertomuksen rikastuminen on oikeuskäytännössä heikentänyt kertomuksen luotettavuutta. Tulee kuitenkin muistaa, että kertomuksen rikastuminen myös rikoksen tunnusmerkistön keskeisten seikkojen osalta on mahdollista varsinkin, jos muistivihjeitä muutetaan, eli kuultavalle esitetään kysymys aivan uudesta näkökulmasta. Tämänkään kaltainen kertomuksen rikastuminen ei oikeuspsykologisen tutkimuksen mukaan tee kertomuksesta suoraan epäuskottavaa etenkin kuultavan muun kertomuksen osalta.

On siten selvää, että kertomuksen rikastumisella on merkitystä kertomuksen luotettavuuden arvioinnissa. Kuultavan kertomuksen uskottavuuden arvioinnissa tulee tarkastella etenkin kertomuksen keskeisten seikkojen muuttumista ja kertomuksen sisäisiä ristiriitoja. Lisäksi on arvioitava miten kertomuksen muuttuminen ja sen ristiriidat selvitetään sekä miten annettu selvitys arvioidaan. Etenkin merkittäviä kertomuksesta ilmeneviä ristiriitoja tulisi selventää. Kertomuksen muuttuminen tai sen ristiriidat voivat hyvinkin selittyä ajan kulumisella ja normaaleilla muistin toiminnoilla. Toisaalta kuultava voi

tietoisesti valehdella tai ainakin kaunistella asiaa omaksi hyväkseen. Kun kuultavalta aletaan selvittää oikeuden istunnossa hänen kertomuksensa muuttumista tai sen sisäisiä ristiriitoja, se voi hyvinkin rikastua, koska nyt saatetaan olla kiinnostuneita sellaisista yksityiskohdista, joihin ei ole välttämättä aikaisemmin kiinnitetty huomiota. Kuultavan rikastunut kertomus ja uudet yksityiskohdat voivat selittää tarkastelun alla olevan ristiriidan tai kertomuksen muuttumisen. Voi tietenkin olla, että uudet yksityiskohdat eivät selitä kertomuksen muuttumista tai sen ristiriitaisuuksia vaan luovat niitä lisää, jolloin tämä voi viitata valehteluun.

Lopuksi on hyvä muistaa, että kun kuultavan kertomus rikastuu, hänen kertomuksensa näyttöarvoa tulee aina peilata myös muuta esitettyä näyttöä vastaan ja lopuksi arvioida, riittääkö esitetty näyttö asiassa esitettyjen vaatimusten hyväksymiseen (rikosasiassa syyksilukevaan tuomioon) tavanomaisten näytön arvioinnista annettujen periaatteiden mukaisesti.

Lähteet

- Bornstein B. H., Liebel L. M. ja Scarberry N. C. (1998). Repeated Testing in Eyewitness Memory: A Means to Improve Recall of a Negative Emotional Event. Teoksessa *Applied Cognitive Psychology*, toimittanut Bornstein B. H., Liebel L. M. ja Scarberry N. C.
- Cohen G. (2002). Human memory in the real world. Teoksessa *Analysing Witness Testimony: A Guide for Legal Practitioners and Other Professionals*, toimittanut Heaton-Armstrong A., Shepherd E. ja Wolchover D.
- De Keijser J., Malsch M., Kranendonk R. ja de Grijter M. (2012). Written records of police interrogation: Differential registration as determinant of statement credibility and interrogation quality. *Psychology Crime and Law*, 7, 613–629
- Fisher R. P., Brewer N. ja Mitchell G. (2009). The relation between Consistency and Accuracy of Eyewitness testimony: Legal versus Cognitive Explanations. Teoksessa *Handbook of Psychology of Investigative Interviewing: Current Developments and Future Directions*, toimittanut Bull R., Valentine T. ja Williamson T.
- Fisher R. P., Leins D. ja Vrij A. (2013). Does Testimonial Inconsistency Indicate Memory Inaccuracy and Deception? Beliefs, Empirical Research, and Theory. Teoksessa *Applied Issues in Investigative Interviewing, Eyewitness Memory, and Credibility Assessment*, toimittanut Cooper B., Griesel D. ja Ternes M.
- Gilbert J. A. E. (2004). The Effects of Varied Retrieval Cues on Reminiscence in Eyewitness Memory
- Haapasalo J. (2008). Rikoksesta epäillyn muistamattomuus/amnesia. Teoksesta *Oikeuspsykologia*, toimittanut Santtila P., Weizmann-Henelius G.

- La Rooy D. J., Pipe M. ja Murray J. E. (2004). Reminiscence and hypermnesia in children's eyewitness memory. *Journal of Experimental Child Psychology*, Vol. 90, Issue 3, 235–254
- Oeberst A. (2011). If Anything Else Comes to Mind... Better Keep It to Yourself? Delayed Recall is Discrediting—Unjustifiably, *Law and Human Behavior*, April 2011, Julkaistu netissä 20.4.2011
- Orbach Y., La Rooy D. J., Lamb M. E. ja Pipe M. (2012). A Case Study of Witness Consistency and Memory Recovery Across Multiple Investigative Interviews. *Applied Cognitive Psychology*, 26, 118–129
- Pansky A., Koriat A. ja Goldsmith M. (2005). Eyewitness Recall and Testimony. Teoksessa *Psychology and law: An empirical perspective*, toimittanut Brewer N. & Williams K.D.
- Stanikić T. (2015). Silminnäkijätunnistamisen näyttöarvo
- Tulving, E. ja Watkins, M.J. (1975). Structure of memory traces. *Psychological Review*, 82, 261–275